

УДК 323.1(=161.2)(092) Рудницький

**УКРАЇНСЬКИЙ «ІНТЕГРАЛЬНИЙ
НАЦІОНАЛІЗМ» У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ
І. ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО****UKRAINIAN «INTEGRAL NATIONALISM»
IN THE SCIENTIFIC HERITAGE
OF I. LYSIAK-RUDNYTSKY****Сич О. М.,**

кандидат історичних наук, доцент, професор
кафедри публічного управління та
адміністрування, Івано-Франківський
національний технічний університет нафти і газу,
голова Івано-Франківської обласної ради
(Івано-Франківськ, Україна), e-mail: sycho@ukr.net

Sych O. M.,

PhD in history, Associate Professor, Professor of the
Department of Public Administration and Local
Government, Ivano-Frankivsk National Technical
University of Oil and Gas, head of Ivano-Frankivsk
regional council (Ivano-Frankivsk, Ukraine),
e-mail: sycho@ukr.net

У статті автор досліджує погляди І. Лисяка-Рудницького на історію ОУН. Її вчений асоціював із «вузьким» розумінням українського націоналізму, який називав «інтегральним». Дослідник загалом предметно й неупереджено, хоча й з деякими притаманними його ліберальним поглядам політичними та світоглядними акцентами, відобразив у своїх працях причини активізації в Галичині українського націоналізму, організаційну передісторію та процес становлення ОУН і її трансформацію в Україні та на еміграції. На відміну від усталеного в націоналістичній історіографії погляду, він не відносить до цього політичного напрямку М. Міхновського. Аналізуючи український дисидентський рух, вважає В. Мороза представником «інтегрального націоналізму». Оцінки українського націоналізму, зокрема ОУН-б, в працях І. Лисяка-Рудницького 50-60-х та 70-80-х років ХХ ст. мають суттєві відмінності. Зокрема перші із них більшою мірою характеризують об'єктивність та наукова виваженість.

Ключові слова: «інтегральний націоналізм», ОУН, розкол, нацистська окупація, ідеологічна трансформація, еміграція, дисидентський рух.

In the article, the author examines the views of I. Lysiak-Rudnytsky on the history of the OUN. The scientist associated it with the «narrow» understanding of Ukrainian nationalism, which was called «integral». In general, the researcher being objective and impartial, though with some of his liberal views, his political and philosophical accents reflected in his works the reasons for the activation of Ukrainian nationalism in Galicia, the organizational background and the process of establishing the OUN and its transformation in Ukraine and emigration. In contrast to the view in nationalist historiography, he doesn't consider M. Mikhnovsky to be in this political direction. Analyzing the Ukrainian dissident movement, he considers Moroz to be a representative of «integral nationalism». Assessments of Ukrainian nationalism, OUN-B in particular, the works of I. Lysiak-Rudnytsky in the 1950s-60s and 1970s-1980s of the XX century have significant differences. Particularly the former are more characterized by objectivity and scientific balance.

Keywords: «integral nationalism», the OUN, split, Nazi occupation, ideological transformation, emigration, dissident movement.

Становлення сучасної української політичної науки, що розпочалося після відновлення в 1991 р. незалежності України, відбувалося в складних умовах. Свій шлях їй довелося розпочинати, маючи в розпорядженні кафедри політології, перейменовані з кафедр історії КПСС і наукового комунізму, та фахівців відповідного гатунку. У такий час безцінним для неї, поряд зі світовим досвідом, виявився і набу-

ток українських наукових інституцій та окремих науковців в еміграції. До числа таких належав і І. Лисяк-Рудницький, український політичний історик та політолог, професор університетів Філадельфії, Вашингтону (США) та Едмонтону (Канада).

Постать і творча спадщина І. Лисяка-Рудницького добре відомі українській історичній та політичній науці. Про це свідчать такі фундаментальні праці як «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія», збірники «Україна: політична історія», «Політичний терор і тероризм в Україні», «Феномен нації», енциклопедичний словник «Філософія політики». Вони видані відповідно Інститутом історії України, Інститутом філософії, Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Академією педагогічних наук НАН України і це засвідчує високий рівень дослідження наукової спадщини вченого.

Наприкінці 2019 р. в Інституті історії України НАН України було проведено круглий стіл, присвячений 100-річчю від дня народження І. Лисяка-Рудницького. Цей науковий захід відзначався широким міждисциплінарним характером та участю таких авторитетних українських науковців як В. Смолій, О. Рафальський, Є. Бистрицький, М. Стріха, О. Майборода, О. Удод, Ю. Шаповал, О. Ясь, І. Гирич, С. Кульчицький [2]. Однак він хоч і характеризувався розмаїттям порушених для обговорення тем, та серед них відсутнім був аспект націоналізмознавства. В той же час український націоналізм належав до пріоритетних дослідницьких тем вченого [7, с. XVII]. Цей факт став черговим підтвердженням того, що в частині націоналізмознавства спадщина І. Лисяка-Рудницького недостатньо імплементована в українські наукові дослідження. Аналіз наведених вище та деяких інших монографічних видань дозволяє констатувати, що посилання на думки та праці вченого по темі українського націоналізму носять, як правило, контекстуальний та ілюстративний характер.

Отож завданням цієї статті є аналіз поглядів І. Лисяка-Рудницького на історію українського націоналізму. Оскільки в іншій праці ми проаналізували погляди вченого на визначення та доновітній період українського націоналізму [13], то предметом дослідження цієї статті є історія ОУН, яку вчений означував терміном «український інтегральний націоналізм».

Відразу ж зазначимо, що свій аналіз базувати- мемо на двох статтях вченого – «Націоналізм» та «Напрямки української політичної думки». Вважаємо, що в них І. Лисяк-Рудницький продемонстрував об'єктивний підхід та зважені оцінки ролі і місця українського націоналізму в українській історії ХХ ст. Цьому сприяло і призначення самих праць – перша із них була підготовлена для «Енциклопедії українознавства», а друга спочатку виголошена як наукова доповідь у Мак-Мастерському університеті для ознайомлення американських фахівців з невідомим для них українським політичним світом [8, с. 501, 512]. На відміну від них деяким працям пізнішого періоду притаманні оцінки емоційного та світоглядно упередженого характеру.

Загалом націоналізм вчений характеризував як свідоме прагнення до національного самовираження і як явище, рівнозначне національній свідомості, патріотизму та самостійництву. При цьому пропонував широке та вузьке розуміння українського націоналізму. Першому із них він не надавав партійно-політичної прив'язки і вважав, що риси націоналізму були притаманні тим політичним напрямкам, що існували в Україні на переломі XIX–XX століть – народницькому, консервативному і навіть націонал-комуністичному. Вузьке розуміння І. Лисяк-Рудницький асоціював із політичним рухом, що, на його думку, виник лишень у 1920-х роках в Галичині і який він означував як «націоналістично-інтегральний», маючи під ним на увазі ОУН. Деякі суперечності такого трактування українського націоналізму і його доновітнього періоду розвитку автор відобразив у згаданій вище науковій розвідці.

До цього можна додати також суттєве уточнення, що, на відміну від творців та істориків ОУН, І. Лисяк-Рудницький не відносив до фундаторів українського націоналізму М. Міхновського. «*“Батьком українського націоналізму”*» часто називають М. Міхновського. Таке визначення його ролі не зовсім вірне. Міхновський був одним із основоположників новітнього українського самостійництва, але історично-правна, легітимістична основа його концепції (програма відновлення “*Переяславської конституції*”) чужа мисленню пізнішого націоналізму, який був байдужий до конституційно-правних аргументів», – стверджував вчений [8, с. 247]. Як видно з наведеного тут і вище, він, з одного боку, прирівнював націоналізм до самостійництва і визнавав наявність таких поглядів у М. Міхновського. І в той же час не визнавав самого М. Міхновського націоналістом. Теоретична конструкція дослідника про трактування націоналізму у широкому та вузькому розуміннях давала йому змогу уникнути пастки самозаперечення, віднісши останнього до політичного напрямку українського консерватизму [8, с. 71].

Міхновський М. був рідкісною постаттю в українській суспільно-політичній думці кінця XIX ст. – поч. XX ст. В той час, коли пересічно в українських освічених колах вершком державницького моделювання був проект автономії України у складі Російської імперії, він самотній підняв питання про право українців на незалежне державне існування і здійснив відповідне юридичне та історичне обґрунтування. Як пише автор фундаментального монографічного дослідження Ф. Турченко: «Тепер уже загальновідомо, що Міхновський ще з початку XX ст. пропонував шлях, який досить довго не сприймався більшістю політичної еліти Наддніпрянщини – шлях до повної незалежності України. Уже цим він різко відрізнявся від переважної більшості діячів українського національного руху, політична програма яких довгий час обмежувалася вимогами національно-територіальної автономії України. Українська еліта не пішла за Міхновським. Це визначило його місце у тодішньому українському суспільстві. У плеяді діячів українського руху його постать стоїть особно» [16, с. 10].

Власне така принципова самостійницько-державницька позиція М. Міхновського і давала підстави творцям та історикам ОУН вважати його фундатором українського організованого націоналізму. І це відповідає науковим основам націоналізму. Так Е. Сміт, британський дослідник і класик сучасного націоналізмознавства відносить боротьбу за національну державність до основних завдань та ідеалів націоналізму [15, с. 30–31]. Тож наприкінці 1930-х відомий діяч та ідеолог ОУН Д. Мирон-«Орлик» називає М. Міхновського «першим творцем модерного українського націоналізму», характеризує його розуміння нації як «волютаристичне» («*визьмемо силою те, що нам належить по праву*», «*ми виходимо на історичну арену і або побідимо, або умremo*», «*усі, хто на цій землі не з нами, той проти нас! Україна для українців*») і проводить аналогії з такими ж волютаристичними програмними вимогами ОУН [9, с. 41–42]. Їх не сприймає та критикує вихований у західному ліберальному середовищі інтелектуал І. Лисяк-Рудницький, вважає ОУН антиінтелектуальною політичною організацією і відгороджує від неї іншого українського інтелектуала М. Міхновського, дистанціюючи його від націоналізму і приписуючи до політичного напрямку консерватизму.

Виклад історії та ідеології українського «інтегрального націоналізму» у працях І. Лисяка-Рудницького можна умовно розділити на декілька хронологічно обумовлених частин: міжвоєнний період, період Другої світової війни, еміграційний період, націоналістична складова дисидентського руху. В такій послідовності і викладаємо особливості його сприйняття і наукового відображення ОУН, яку вчений власне й асоціював із «інтегральним націоналізмом».

Лисяк-Рудницький І. загалом об'єктивно й неупереджено, хоча й з деякими притаманними його поглядам політичними та світоглядними акцентами, відобразив у вказаних працях причини активізації в Галичині українського націоналізму, організаційну передісторію, процес становлення та програму й ідеологію ОУН. Вчений настільки предметно і деталізовано підійшов до цього завдання, що не виникає сумнівів у глибині й фаховості його ставлення до предмету дослідження. Можемо припустити, що для цього він знайомився з такими фундаментальними виданнями з історії українського націоналізму як от «Нарис історії ОУН» П. Мірчука, що якраз появилася перед публікацією його статті «Націоналізм», а чи й навіть тісно спілкувався зі свідками тих історичних подій. Щоправда, вірно перераховуючи галицькі та еміграційні націоналістичні організації, які стали складовими частинами об'єднаної ОУН (Українська військова організація, Група української національної молоді, Легія українських націоналістів, Союз української націоналістичної молоді) дослідник не вказав серед них Союз українських націоналістів, створений у Німеччині незадовго перед установчим Конгресом ОУН. Очевидно, й не міг цього зробити так само, як і ряд інших тогочасних дослідників, оскільки факт існування цієї організа-

ції на основі архівних документів встановили вже вчені незалежної України [10, с. 7].

Змальовуючи ідеологічні засади ОУН, Лисяк-Рудницький І., на відміну від багатьох навіть сучасних дослідників українського націоналізму, відзначав їхню співзвучність тодішнім загальноєвропейським світоглядним тенденціям. «У доктрині націоналізму є відгомін іраціоналістичних, волюнтаристичних і віталістичних теорій, що користувалися в той час популярністю в Західній Європі (Ф. Ніцше, А. Бергсон, Ж. Сорель, Г. Лебон, О. Шпенглер та ін.)», – вказує він. Очевидно, демонструючи при цьому ледь приховане негативне ставлення до таких світоглядних характеристик, критикуючи етику волюнтаризму, абсолютизацію нації, як центральної категорії ідеології націоналізму, та національних інтересів. «У протилежність до більшості діячів новітньої української державності, які бачили національне визволення в контексті універсальних ідей свободи і справедливості, націоналісти уявляли собі міжнаціональні відносини, як “боротьбу за існування”, що в ній вирішує сила», – стверджував вчений у дусі притаманного йому ліберального світогляду [8, с. 249].

В той же час самі члени ОУН категоріям іраціоналізму та волюнтаризму надавали позитивного, життєтворчого значення. «Наша свідомість, раціоналізована воля є лише частиною космічної іраціональної волі. Нація – це гурт органічно споєних хотінням одної цілі людей. Таке хотіння з погляду метафізики є окремим розгалуженням космічної волі, волею гатунку, що тримається негацією волі інших гатунків», – стверджував один з провідних ідеологів ОУН, автор «Декалогу українського націоналіста» і філософ за освітою С. Ленкавський. – «Візія світлої майбутності батьківщини, а не рахункова калькуляція – чи стане сил, чи оплатиться – має вести нас до чину», – продовжує він у праці, присвяченій характеристиці ідеологічної системи Д. Донцова, що була викладена у його знаковій праці «Націоналізм» [6, с. 507-09].

Однак заслуговує на увагу той факт, що вчений з його позицій хоч і відносив український націоналізм до категорії тоталітарних рухів (з уваги на «всеобіймаючий» характер та беззастережне підпорядкування його послідовників ідеології і організаційній дисципліні) однак ставив чітке розмежування між ним та популярними на той час ідейно-політичними течіями фашизму і нацизму. І. Лисяк-Рудницький вважав, що пропоновані ними політичні системи своїм тоталітарним характером лишень «перегукувалися», однак не були тотожними. «Український націоналізм був явищем генетично самостійним, хоч у своєму розвитку він зазнавав беззаперечних впливів з боку відповідних чужоземних зразків», – наголошує він у праці «Націоналізм» і при цьому додатково уточнює, що йому також не були притаманними і расизм та антисемітизм [8, с. 251-252].

Щоправда, як ми це зауважили й в інших наукових викладах вченого, його твердження не завжди носять безспірний і позбавлений суперечностей характер [13]. Так уже в іншій праці він стверджує:

«Хоч український націоналізм виріс на місцевому ґрунті, він, безсумнівно, брав собі за зразок тогочасні фашистські рухи й режими Заходу». З приводу цього вважаємо за доцільне уточнити, що успіхи фашизму та нацизму на початкових етапах їхнього перебування при державній владі, очевидно, привертали увагу політичних рухів інших європейських країн. Деякі із них копіювали цей досвід і такими скоріше були ті, що не мали власних автентичних національних рухів. Ще інші, які вже мали власні організаційні зразки, цей досвід творчо і фрагментарно пристосовували до місцевих національних умов. Вважаємо, що ОУН якраз належала до категорії тих політичних рухів, в основі яких вже лежав значний досвід їхніх передвісників. А тому вона використовувала досвід ранніх успіхів фашизму та нацизму, але не копіювала їх сліпо [14].

Загалом, характеризуючи український націоналізм міжвоєнного періоду, І. Лисяк-Рудницький є амбівалентним у своїх судженнях. З одного боку він критично оцінює його доктринальні засади, зокрема ірраціоналізм в ідеології та вождизм і монопартійність в політичній програмі, вважаючи, що вони сприяли пониженню інтелектуального рівня націоналістичного середовища. Й відповідальність за це покладає на Д. Донцова: «Донцов несе відповідальність за те, що ідеологія українського націоналізму набрала войовничо-іраціонального, антиінтелектуального і волюнтаристського характеру» [8, с. 77]. До слова кажучи така характеристика Д. Донцова майже ідентична тій, що звучала у внутрішньоорганізаційній дискусії в Закордонних частинах (ЗЧ) ОУН з боку опозиції, яка в кінцевому підсумку зорганізувалася в ОУН-закордоном (ОУН-з) [4, с. 40-41]. Очевидно, вчений тісно контактував з представниками цієї еміграційної групи. А з іншого боку він визнає, що український націоналізм в цей час виріс на найбільшу політичну силу, захопив в орбіту свого впливу молодь та студентство і йому не в силі були протистояти інші політичні середовища. «Націоналізм виразно збільшив вольову наснаженість і бойову енергію українського громадянства поза УРСР, але одночасно він обнизив рівень його політичної культури», – підсумково зазначає вчений [8, с. 252-254].

Характеризуючи український націоналізм періоду Другої світової війни, І. Лисяк-Рудницький сам же виділяє ті основні проблеми, через призму яких здійснює його аналіз: «Три групи подій мали вирішальне значення для розвитку українського націоналізму в той час: розлам в ОУН, окупація України німцями в 1941-44 роках та конфронтація з українським Сходом і радянською системою» [8, с. 254]. Під останнім з перерахованих чинників він має на увазі ідеологічну трансформацію всередині ОУН. Аналізуючи кожну з названих подій, учений вчергове демонструє добру обізнаність з предметом свого дослідження.

Аналізуючи розкол ОУН 1940-го, дослідник зазначає, що в його основі лежали не ідеологічні, а персоналістичні і тактичні розбіжності та робить висновок, що він в кінцевому підсумку ослабив

український націоналізм якраз в той час, коли на нього чекали великі історичні випробування [8, с. 254-255]. Про те, що в основі конфлікту лежали розходження щодо тактики боротьби в нових умовах початку Другої світової війни наголошував і згадуваний вище С. Ленкавський, який в результаті конфлікту відійшов до ОУН-бандерівської (ОУН-б). «В новій політичній ситуації виникла потреба достосування плану визвольної політики і внутрішньої перебудови Організації. Це спричинило глибокі внутрішні труднощі і різниці поглядів всередині ОУН, які закінчилися конфліктом і розривом з далекосяглими наслідками між головою Проводу ОУН полк. А. Мельником і Ст. Бандерою», – значно пізніше він аналізував ці події, перебуваючи еміграції [6, с. 354].

Аналізуючи період німецької окупації України, І. Лисяк-Рудницький особливо увагу приділяє одному з принципових і дискусійних питань в історії українського націоналізму – його взаєминам із нацистською Німеччиною. Оцінки вченого є об'єктивними, зваженими і не містять звичних для дослідників цієї проблеми світоглядно-пропагандистських нашарувань. Він констатує, що в міжвоєнний період багато українців симпатизувало Німеччині й такі симпатії мали природний характер, бо тільки цій державі було під силу порушити той «статус кво» Версальської системи світового порядку, в якому не виявилося місця Українській державності. Однак Німеччина своєю політикою сама перекреслила таку зовнішньополітичну концепцію націоналістичного руху і «звільнила український націоналізм від ролі, аналогічної до хорватських усташів чи словацьких глінківців». Насамкінець І. Лисяк-Рудницький справедливо резюмує: «Якщо українці в цьому відношенні помилялися, вони заслуговують на таку саму поблажливість, як ті з-поміж західних лібералів, що замикали очі на реалітети російського комунізму» [8, с. 255]. Зі свого боку додамо, що перш, аніж засуджувати українців за їхні сподівання на допомогу тогочасної Німеччини, слід спочатку такому осуду піддавати Росію-СССР та провідні країни Заходу відповідно за сприяння її мілітарному відновленню і договір «Молотова-Біббентропа» та за політику умиротворення нацистського агресора і Мюнхенські угоди.

Критично і з позицій лібералізму І. Лисяк-Рудницький оцінює й ідеологічну трансформацію обох фракцій ОУН в період Другої світової війни. Констатуючи, що обидві вони в цих умовах поширили свою мережу на центрально-східну Україну, він віддає належне націоналістам-бандерівцям – вони були значно ініціативнішими і сформували ядро Української повстанської армії (УПА), «бойові операції якої одночасно проти фашистської Німеччини і радянської Росії були переконливим свідченням прагнення українського народу до національної незалежності». Однак, зіткнувшись із підсовєтською дійсністю, обидві ОУН постали перед необхідністю ревізії своїх ідеологічних основ, їх лібералізації та демократизації. Вчений вважає, що цей процес мав неоднозначний характер, оскільки «фашистський авторитаризм глибоко вкоренився у

націоналістичній свідомості й ортодоксальні прихильники обох фракцій стримували ревізійні тенденції». В питанні світоглядної трансформації він також віддає першість ОУН-бандерівській, називаючи «предтечу ревізійністських прямують» І. Мітрингу, а постанови її III Надзвичайного збору «знаменними» [8, с. 81. 255].

Кінцеві оцінки процесу ідеологічної трансформації українського націоналізму в умовах Другої світової війни носять у І. Лисяка-Рудницького неоднозначний характер. Відзначаючи головні напрямки ідеологічних і програмних уточнень, у своїй праці «Націоналізм» вчений зауважує, що в питаннях політичного устрою вони не були настільки виразними й рішучими, а тому немає достатніх підстав вважати, що націоналістичний рух перейшов на демократичні позиції [8, с. 256]. В той же час у праці «Напрямки української політичної думки» приходиться до деякого іншого висновку: «Програмові заяви підпілля в той час уже втратили специфічні риси старої ідеології ОУН (за винятком, звичайно, мети – національної незалежності) і їхній зміст відповідає світоглядів демократичного соціалізму» [8, с. 81]. Цієї виразної суперечності у поглядах вченого можна уникнути, якщо припустити, що під терміном «демократичний соціалізм» він вбачав винятково програмні зміни соціально-економічного характеру, натомість вважаючи, що в частині політичного устрою націоналізм і надалі залишався на тоталітарних позиціях.

Принагідно слід зазначити, що у червні 1950 р. ОУН-б ухвалила «Уточнення і доповнення до програмових постанов Третього Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів», в яких зокрема відзначила: «В той час, коли працював III-й НВЗ ОУН, державно-устроєві питання не стояли перед ним з такою гостротою, як це є сьогодні. На чолі висувалися тоді політичні і соціальні проблеми. Тому то справа державного ладу в Українській Самостійній Соборній Державі не знайшла в Програмових постановах III-го НВЗ ОУН належного висвітлення. Тим не менше весь дух Програмових постанов показував, що ОУН бореться за демократичний лад в майбутній Українській Самостійній Соборній Державі, а цілий ряд пунктів Програмових постанов, зокрема п. 10, визначували конкретні засади майбутнього демократичного ладу» [1, с. 104-105].

Не позбавлені аналізовані тексти вченого і деяких інших суперечностей. Так, у праці «Націоналізм» він зазначає, що українському націоналізмові не був притаманний расизм. В той же час декількома сторінками нижче у ній же, як і в праці «Напрямки української політичної думки», характеризує внесені на Третьому НВЗ зміни до ідеології та програми ОУН-б, серед іншого відзначає і «відмову від расизму» та «расової винятковості». Аналогічно, в інших місцях цих текстів вчений то дистанціює український націоналізм від нацизму і фашизму, а то говорить про його «фашистські риси» і «фашистський авторитаризм». Науково некоректним у цих текстах є і словосполучення «фашистська Німеччина», вживання якого вченим

було, очевидно, даниною післявоєнного загально-ковового табування і зведення до одного пропагандистського знаменника явищ фашизму, нацизму та націоналізму [8, с. 81, 86, 256, 258].

Однак навіть такі неоднозначні, неточні й неузгоджені між різними текстами судження вченого блякнуть перед тими, що він подав значно пізніше у статті «Націоналізм і тоталітаризм». Вона власне була опублікована 1982 р. і була виявом дискусії вченого з чільним націоналістичним діячем на еміграції М. Прокопом. В ній він вже вслід за опонентами ОУН-б стверджує, що вона підпорядкувала собі УПА, насильно усунувши її первісне керівництво, звинувачує її у пасивності щодо процесу поголового геноциду єврейського населення та у свідомому «очищуванні терену» від польського населення тощо. Цікавим є відношення І. Лисяка-Рудницького до програмового гасла ОУН-б «Свобода народам! Свобода людині!». Адже за своїм смисловим навантаженням воно б мало імпонувати ліберальному світоглядові вченого. Однак він вважає його даниною пропаганді, бо нібито «ще шляхетне гасло перебувало в суперечності з традиційним націоналістичним світоглядом» й відповідно «вільно сумніватися, чи відповідала йому тодішня практика бандерівської організації» [8, с. 489-496].

Післявоєнний період українського націоналізму І. Лисяк-Рудницький більшою мірою ідентифікує тільки із діяльністю еміграційних фракцій ОУН. Як відомо, в цей час ОУН в Україні та підрозділи УПА ще деякий час вели підпільну боротьбу із советським окупаційним режимом. Однак вчений не приділяє цьому вагомої уваги, лишень коротко відзначаючи, що «протикомуністичне підпілля в УРСР протривало приблизно до початку 1950-х років» (в іншій праці він дещо чіткіше вказує, що «бойові дії продовжувалися приблизно до 1950 року») [8, с. 256, 264]. Слід уточнити, що на підставі архівних джерел сьогодні українські вчені відносять завершення діяльності організованого націоналістичного підпілля на поч. 1956 р. [5, с. 439].

Вчений предметно і неупереджено окреслює інституційну та світоглядну характеристику українського націоналізму в еміграції, відзначаючи, що окрім двох вже традиційних фракцій ОУН по'являється також ОУН-з. Аналізуючи їх ідеологічний профіль, він констатує, що лишень Закордонні частини ОУН (тобто ОУН-б) залишаються на традиційних позиціях. Натомість ОУН-мельниківська хоч і зберегла націоналістичну назву та постійно підкреслювала вірність ідейним традиціям довоєнного націоналізму, насправді перейшла на «право-консервативні» позиції. Щодо ОУН-з, яка відділилася від ЗЧ ОУН і сформувалася з прибічників того ревізійонізму, який проявився в бандерівському середовищі ще під час війни, то вчений вважає, що вона взагалі, попри збережену назву, «вийшла за межі ідеології націоналізму» [8, с. 256].

Незважаючи на власне критичне відношення до націоналізму, він відзначає, що осередки ОУН відіграють головну роль в житті української еміграції. Й хоча вони з часом стали більш поміркова-

ними, однак «притаманна їм віддавна тоталітарна ментальність відчужує їх від політичного клімату західних демократій» й, що може виглядати дивним, також «від демократичних тенденцій у теперішній радянській Україні» [8, с. 88]. Останній пасаж поневолі виявляє в ньому якщо й не симпатика ОУН-з, то доброго комунікатора з нею, чи з її окремими діячами. Адже саме цій фракції ОУН приманними були погляди на еволюційний розвиток і можливу трансформацію УССР в незалежну українську державу [11, с. 356-358].

Натомість в невіголошеній доповіді «Що робити», що була підготовлена на першу пленарну сесію Конгресу української вільної політичної думки (КУВПД) характеристики вченого уже звучать емоційно і менш зважено. Центральною думкою доповіді звучить теза, що українське політичне життя на еміграції повинно позбутися домінування ОУН-б, «що тяжить на нас, мов прокляття». На відміну від попередньо аналізованих текстів вченого, тепер для характеристики останньої звучать такі емоційні і образливі епітети як от «бандерівський естаблішмент», «гегемонія бандерівщини та її естаблішментівські поплентачі», «тоталітарні склепки і їхні прихвосні» тощо [8, с. 437-456]. Так видається, що в цій роботі І. Лисяка-Рудницького його світоглядні вподобання й особисті симпатії до опонентів ОУН-б та антипатії до неї самої переважили над принципами наукової об'єктивності. При цьому слід зауважити, що КУВПД був ініційований принциповими опонентами ОУН-б – ОУН-з, Українською революційно-демократичною партією (УРДП), та Українським національно-демократичним об'єднанням (УНДО).

Не залишає І. Лисяк-Рудницький поза увагою і дисидентський рух в Україні. Аналізуючи його крізь призму свого бачення основних напрямків політичної думки він загалом відносить його до традицій націонал-комунізму. Виступаючи із загальнодемократичними гаслами та піднімаючи питання національно-культурного характеру, українські дисиденти не виходять за межі марксистсько-ленінського світогляду та советської політичної системи. А зокрема й «намагаються довести, що Ленін мав значно ширший погляд на національні питання, ніж нинішнє керівництво КПРС». Яскравою ілюстрацією такої характеристики є діяльність І. Дзюби. Серед інших дисидентів вчений виділяє В. Мороза, стверджуючи, що в його працях виявляються риси, «близькі інтегральному націоналізмові міжвоєнної доби». Навіть більше – він асоціює І. Дзюбу із націонал-комунізмом, а В. Мороза із «інтегральним націоналізмом» [8, с. 84-85, 478-479].

Така характеристика віднайшла своє підтвердження в подальшому політичному розвитку України. Вже після проголошення Незалежності В. Мороз чітко асоціюється із націоналістичним рухом, а зокрема тісно співпрацює із Соціал-національною партією України (СНПУ, згодом трансформована у ВО «Свобода») [12]. Натомість інші представники дисидентського руху в цей час у більшості своїй належать до широко спектра організаційних стру-

тур, об'єднаних назвою «національно-демократичний табір». Вони відіграють вагомий роль у відновленні Української держави та, не маючи альтернативного бачення щодо шляхів її розвитку, йдуть на компроміс із советсько-комуністичною номенклатурою й на довгий час законсервовують її інерційне функціонування в старих советських формах. Таким чином, якщо вони, згідно із визначенням І. Лисяка-Рудницького, формально й не стають націонал-комуністами, то надають комуністичній верхівці в Україні своє національне прикриття. Як влучно і жорстко зазначає з цього приводу Г. Касьянов: «Вони фактично забезпечували національну легітимацію вчорашніх комуністичних лідерів, при цьому широко вважаючи (або вдаючи), що вони слугують справі відбудови “національної держави”» [3, с. 38].

Отже І. Лисяк-Рудницький аналізував український націоналізм у контексті запропонованої ним «чотириккомпонентної структури» української суспільно-політичної думки XIX-XX ст. і поряд з демократично-народницьким, консервативним та комуністичним напрямками. Він вважав, що у широкому розумінні націоналізм був притаманним кожному з цих напрямків, а у вузькому виник у 1920-х роках, асоціюється із ОУН і має характер «інтегрального». На відміну від творців та істориків ОУН, І. Лисяк-Рудницький не відносив до фундаторів українського націоналізму М. Міхновського.

Лисяк-Рудницький І. загалом об'єктивно й неупереджено, хоча й з деякими притаманними його ліберальним поглядам політичними та світоглядними акцентами, відобразив у вказаних працях причини активізації в Галичині українського націоналізму, організаційну передісторію, процес становлення та програму й ідеологію ОУН. Характеризуючи ідеологічні засади ОУН, він відзначав їхню співзвучність тодішнім загальноєвропейським світоглядним тенденціям. Вчений хоч і відносив український націоналізм до категорії тоталітарних рухів, однак ставив чітке розмежування між ним та популярними на той час ідейно-політичними течіями фашизму і нацизму, вважаючи його генетично самостійним явищем.

Український націоналізм періоду Другої світової війни І. Лисяк-Рудницький характеризує через призму трьох подій: розколу в ОУН, нацистської окупації України та ідеологічної трансформації ОУН. Аналізуючи розкол ОУН 1940-го, дослідник вважає, що в його основі лежали не ідеологічні, а тактичні розбіжності і персональні непорозуміння. У питанні взаємин ОУН із нацистською Німеччиною він вбачав природне бажання порушити «статус кво» Версальської системи, що не підлягає осуду. Серед двох фракцій ОУН в умовах війни вчений віддавав належне націоналістам-бандерівцям – вони були значно ініціативнішими, сформували ядро УПА, бойові операції якої одночасно проти фашистської Німеччини і советської Росії стали переконливим свідченням прагнення українського народу до національної незалежності.

Ідеологічна трансформація обох фракцій ОУН була зумовлена їх конфронтацією із підсоветською

дійсністю і в ній І. Лисяк-Рудницький також віддає першість націоналістам-бандерівцям. Однак її кінцеві оцінки носять у нього неоднозначний і деколи суперечливий характер. Відзначаючи головні напрямки ідеологічних і програмних уточнень, в одній із праць він приходив до висновку, що їхній зміст відповідає світоглядній «демократично-соціалістичній», а в іншій відзначає недостатність підстав вважати, що націоналістичний рух перейшов на демократичні позиції. Неподоодинокими є й суперечливі оцінки щодо дистанціювання українського націоналізму від фашизму та нацизму й одночасно наявності у нього «фашистських рис» та «расової винятковості». Вважаємо це виявом внутрішнього змагання наукового об'єктивізму вченого з його ліберальним світоглядним неприйняттям предмету дослідження.

Вчений фахово окреслює інституційну та світоглядну характеристики українського націоналізму в еміграції. Він відзначає домінуючі позиції ОУН-б і вказує, що лишень ця націоналістична фракція залишається перебувати на традиційних ідеологічних позиціях. В той же час ОУН-м притаманні «право-консервативні» тенденції, а ОУН-з загалом «вийшла за межі ідеології націоналізму». Ряд акцентів в оцінках І. Лисяка-Рудницького дають підстави стверджувати про відносну близькість його позицій до ОУН-з, або ж тісних контактів з її окремими представниками.

Аналізуючи дисидентський рух, І. Лисяк-Рудницький також накладає на нього матрицю «чотириккомпонентної структури» української суспільно-політичної думки, загалом відносить його до традицій націонал-комунізму і перш за все асоціює з ним І. Дзюбу. В той же час серед інших дисидентів вчений виділяє В. Мороза, вважаючи його представником українського «інтегрального націоналізму». Такі характеристики знайшли своє часткове підтвердження в політичних процесах періоду Незалежності України.

Оцінки українського націоналізму, і зокрема ОУН-б, в працях І. Лисяка-Рудницького 50-60-х та 70-80-х років XX ст. мають суттєво відмінності. Перші із них більшою мірою відрізняються науковою виваженістю та об'єктивністю, в той час як пізнішими притаманні оцінки емоційного та світоглядно упередженого характеру. Очевидно, мова може йти про трансформацію поглядів вченого та причини, що її зумовили. Однак ця тема виходить за межі статті і відкриває перспективу подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів, 1955. 'ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р. Збірка документів', Б.м.: Б.в., 370 с.
2. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 'Круглий стіл «Іван Лисяк-Рудницький: спадщина, впливи, актуальність»'. [online] Доступно: <http://ipiend.gov.ua/novyny/kruhlyj-stil-ivan-lysiak-rudnytskyj-spadshchyna-vplyvy-ktualnist/> [data zvernennia: 12.04.2020].
3. Касьянов Г., 2008. 'Україна 1991-2007: нариси нової історії', Київ: Наш час, 436 с.

4. Кричевський Р., 1962. 'Організація українських націоналістів в Україні – Організація українських націоналістів закордоном і ЗЧ ОУН', Нью Йорк-Торонто, 116 с.

5. Кульчицький С. В. (Ред.), 2005. 'Організація українських націоналістів і українська повстанська армія. Історичні нариси', Київ: *Наук. думка*, 495 с.

6. Ленкавський С., 2002. 'Український націоналізм. Твори: у 3 т. Т. 1.', Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 600 с.

7. Лисяк-Рудницький І., 1994. 'Історичні есе: у 2 т. Т. 1.', Київ: «Основи», 554 с.

8. Лисяк-Рудницький І., 1994. 'Історичні есе: у 2 т. Т. 2.', Київ: «Основи», 573 с.

9. Мирон-«Орлик» Д., 2017. 'Ідея і чин України', Київ: *УВС ім. Ю. Липи*, 316 с.

10. Муравський В. (Ред.), 2006. 'Конгрес українських націоналістів 1929 р. Документи і матеріали', Львів: *НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника; Центр досліджень визвольного руху*, 420 с.

11. Панченко О., 2003. 'Організація Українських Націоналістів за кордоном в контексті українського державотворення', Гадяч, 430 с.

12. Паска Б., 2017. 'Відносини Валентина Мороза із Соціал-національною партією України', *Соціальна політика в теорії і практиці українського націоналізму: історія і сьогодення: матеріали VII всеукр. наук. конф., присвяченої 75-й річниці УПА* (19-20 трав. 2017, Івано-Франківськ). Івано-Франківськ: Лілея НВ, С. 187–196.

13. Сич О. М., 2019. 'Визначення і доновітній період українського націоналізму у працях І. Лисяка-Рудницького', *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, Випуск 25, С. 162–169.

14. Сич О. М., 2018. 'Радикалізація європейського політичного життя міжвоєнного періоду: націоналізм, фашизм, нацизм', *Politicus*, № 5/6, С. 26–34.

15. Сміт Е., 2004. 'Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія', пер. з англ. Р. Фешенко, Київ: «К.І.С.», 170 с.

16. Турченко Ф. Г., 2006. 'Микола Міхновський: Життя і Слово', Київ: *Генеа*, 317 с.

8. Lysiak-Rudnytskyi I., 1994. 'Istorychni ese: u 2 t. T. 2. (Historical essays: in 2 volumes. Vol.2)', Kyiv: «Osnovu», 573 s.

9. Myron-«Orlyk» D., (2017). 'Ideia i chyn Ukrainy' ('The idea and the order of Ukraine'), Kyiv: *UVS im. Yu. Lypy*, 316 s.

10. Muravskiy V. (Red.), 2006. 'Kongres ukrainskykh natsionalistiv 1929 r. Dokumenty i materialy (The Congress of Ukrainian Nationalists 1929. Documents and materials)', Lviv: *NAN Ukrainy. LNB im. V. Stefanyka; Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu*, 420 s.

11. Panchenko O., 2003. 'Orhanizatsiia Ukrainskykh Natsionalistiv za kordonom v konteksti ukrainskoho derzhavotvorennia (Organization of Ukrainian Nationalists abroad in the context of Ukrainian state-making)', Hadiach, 430 s.

12. Paska B., 2017. 'Vidnosyny Valentyna Moroza iz Sotsial-natsionalnoi partiieiu Ukrainy (Valentin Moroz's relations with the Social-National Party of Ukraine)', *Sotsialna polityka v teorii i praktytsi ukrainskoho natsionalizmu: istoriia i sohodennia: materialy VII vseukr. nauk. konf., prysviachenoi 75-y richnytsi UPA* (19-20 trav. 2017, Ivano-Frankivsk). Ivano-Frankivsk: *Lileia NV*, S. 187–196.

13. Sych O. M., 2019. 'Vyznachennia i donovitnii period ukrainskoho natsionalizmu u pratsiakh I. Lysiaka-Rudnytskoho (The determination and pre-modern period of the Ukrainian nationalism in works of I. Lysiak-Rudnytskyi)', *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filosofsko-politohichni studii*, Vypusk 25, S. 162–169.

14. Sych O. M., 2018. 'Radykalizatsiia yevropeiskoho politychnoho zhyttia mizhvoiennoho periodu: natsionalizm, fashyzm, natsyzm (Radicalization of the European political life of the interwar period: nationalism, fascism, and Nazism)', *Politicus*, № 5/6, S. 26–34.

15. Smith E., 2004. 'Nacionalizm: Teoriia, ideologiia, istoriia (Nationalism: Theory, Ideology, History)', per. z angl. R. Feshhenko, Kyiv: «K.I.S.», 170 s.

16. Turchenko F. H., 2006. 'Mykola Mikhnovskiy: Zhyttia i Slovo (Mykola Mikhnovsky: Life and Word)', Kyiv: *Heneza*, 317 s.

References

1. Zakordonni Chastyny Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv (1955). 'OUN u svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsii ta inshykh dokumentiv z borotby 1929-1955 r. Zbirka dokumentiv (OUN in the light of resolutions of Great Fees, The Conferences and other documents about fight in 1929–1955. The collection of documents)', B.m.: B.v., 370 s.

2. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2019. 'Kruhlyi stil «Ivan Lysiak-Rudnytskyi: spadshchyna, vplyvy, aktualnist» (Round table «Ivan Lysiak - Rudnytsky: legacy, influence, relevance»'. [online] Dostupno: <http://ipiend.gov.ua/novyny/kruhlyj-stil-ivan-lysiak-rudnytskyj-spadshchyna-vplyvy-ktualnist/> [data zvernennia: 12.04.2020].

3. Kasianov H., 2008. 'Ukraina 1991-2007: narysy novitnoi istorii (Ukraine 1991 – 2007: the Essays on Modern History)', Kyiv: *Nash chas*, 436 s.

4. Krychevskiy R., 1962. 'Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv v Ukraini – Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv zakordonom i ZCh OUN (Organization of Ukrainian Nationalists in Ukraine – Organization of Ukrainian Nationalists abroad and ZCh OUN)', Niu York-Toronto, 116 s.

5. Kulchytskyi S. V. (Red.), 2005. 'Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i ukrainska povstanska armiia. Istorychni narysy (Organization of Ukrainian Nationalists and Ukrainian Insurgent Army: Historical Essays)', Kyiv: *Nauk. dumka*, 495 s.

6. Lenkavskiy S., 2002. 'Ukrainskyi natsionalizm. Tvory: u 3 t. T. 1 (Ukrainian nationalism Works: in 3 vols. Vol.1.)', Ivano-Frankivsk: «Lileia-NV», 600 s.

7. Lysiak-Rudnytskyi I., 1994. 'Istorychni ese: u 2 t. T. 1. (Historical essays: in 2 volumes. Vol.1)', Kyiv: «Osnovu», 554 s.